

”Hunden og Haren” og ”Stenmanden”

En runddysse og en langdysse ved Stabrand

Vilfred Friborg Hansen

”Hunden og Haren”

Umiddelbart vest for Stabrand lå tidligere resterne af en runddysse, der kaldtes ”Hunden og Haren”. Stedsbetegnelsen bruges stadigvæk af de lokale, selv om alle spor af dyssen i dag er væk. Hunden og Haren lå i vejen for den nye vestlige adgangsvej til Aarhus Lufthavn, der blev anlagt i 2010. Derfor blev resterne af dyssen fjernet, og hvis der er noget tilbage, skal man måske søge i den dyngede sten, der ligger efter vejarbejdet i grøften i den nordlige side af Ny Lufthavsvej, lidt vest for det sted, hvor Hunden og Haren lå.

Det gamle sagn

Det mærkelige navn har sin forklaring i et gammelt middelalderligt sagn, som Knud Bødker¹ genfortæller sådan:

”To brødre, Niels og Jonas, var vældige jægere, der i deres jagtiver ikke agtede på helligdagens eller messernes overholdelse, men var på færde hellig som søgn.

Påskemorgen 1411 red de i al venlighed ad de små, snoede biveje og talte om de blodige drømme, de hver især havde haft om natten, da en hare pludselig dukkede op, og som de straks optog forfølgelsen af. Men haren forsvandt for dem, og så var freden forbi. De kom i skænderi om, hvis hest eller hunde, der var de dygtigste, og fra almindeligt ordkløveri var der ikke langt til at trække våben. Snart lå de begge to dræbte på jorden. Samtidig med, at de to brødre kæmpede mod hinanden, så angreb hestene og hundene også hinanden, og de led samme skæbne som brødrene. Alle lå nu i en blodpøl på den forårskolde jord.

Det var de høje magters straf, fordi de gik på jagt på en højhelligdag – og haren, som forsvandt, var selvfølgelig Djævelen selv”.

I www.kulturarv.dk gengives Nationalmuseets tekst fra den første besigtigelse af stedet i 1886 sådan: ”Hrr Niels, der boede på Tolstrup, og Hrr Jens, der boede i Maarup, var begge lidenskabelige jægere, og deres jagtlyst gik så vidt, at de jagede ikke alene søgnedagene, men også på helligdagene, til stor forargelse for alle gudfrygtige folk. En højhellig påskemorgen var de begge på jagt, og da deres hunde mødtes tæt ved skellet mellem Stabrand og Maarup, kom en hare springende. Begges hunde fulgte den med heftighed, og ridderne ligeså, men her på dette sted forsvandt haren, hvorover hundene angreb hinanden. Herrerne ville hjælpe hver sin hund, og derved kom de i strid. Hundene bed hinanden ihjel og herrerne dræbte hinanden. Riddernes efterladte byggede i forening Nødager kirke, og de satte en sten i kirkens mur, hvor man ser to mænd til hest og to til fods i kamp med hverandre. At haren var den person, man ikke nævner, er givet, og derfor er det heller ikke rådeligt at komme til stedet, især ved midnat og kort før de store højtider”.

¹ Bødker, Knud: Messerschmitt på startbanen, Rønde 1985, s. 86.

Man må vel i begge versioner regne med, at der mangler den sidste lille forklaring på, hvad stenene har med historien at gøre. Efter de normale regler for den slags sagn skal det ende med, at herrerne, hundene og / eller haren som straf for jagten på en højhellig søndag blev forvandlet til de sten, der har stået der siden. Men haren, djævelen selv, forsvandt jo, så den kan vel ikke være forvandlet til sten? Alligevel indgår den jo i stednavnet! Men måske går stedets tilknytning til sagnet alene på, at det var her, begivenheden fandt sted?

Beskrivelser af Hunden og Haren

Den første beskrivelse af Hunden og Haren stammer fra 1886, hvor Nationalmuseet efter en "museal berejsning" skriver således²:

"Her er kun ubetydelige rester tilbage. Mindesmærket står på flad mark uden mindste spor af fyld. Stenen i midten ligner en stor overligger, og de to sten mod vest er vist gangsten³. Stenen mod øst er væltet, og stenen mod syd, der er den anseligste, hæver sig kun to alen over jorden.

1944 noterer Nationalmuseet, at "dyssen er truet ved anlægning af flyveplads". 1946, efter krigen, noteres, at Hunden og Haren består af "nogle få sten, rester af runddyse". 1980 beskrives runddyssen: "En lav højning ses. Midt på denne to store sten, den ene delvis overlejrende den anden – muligvis en væltet bæresten med en (dæk-) sten på". 1991 bliver fredningen af anlægget tinglyst – eller planlægges tinglyst, men 2012 noterer Moesgaard Museum, at de ikke kan finde anlægget. 2015 noterer Kulturarvsstyrelsen det samme og beordrer fredningsnummeret fjernet. Ingen har åbenbart fundet det umagen værd at informere de arkæologiske instanser om fjernelsen i forbindelse med vejanlægget... Den venlige fortolkning kan være, at vejarbejderne ikke har vidst eller kunnet se, hvad de havde at gøre med. Men i hvert fald er det jo forståeligt, at Moesgaard Museum til sin overraskelse ikke kunne finde dyssen hverken i 2012 eller 2015. Det er den lokale Kurt Soelberg, der kan oplyse, at de sidste rester af "Hunden og Haren" forsvandt i forbindelse med vejarbejdet i 2010.

Vore stendysser, runddysser såvel som langdysser, dateres normalt til den tidlige bondestenalder i perioden ca. 3500 – 3000 f. Kr. Bondestenalderen begynder omkring 4000 f. Kr, men i de første 500 år var langhøje som Barkær ved Korup sø og Konens Høj ved Stubbe sø den foretrukne begravelsesform.

Kilder: www.kulturarv.dk, Knud Bødker: "Messerschmitt på startbanen", Rønde 1985, Samtaler med Kurt Soelberg, Stabrand. Skrevet februar 2020.

Skrevet af Vilfred Friborg Hansen juni 2020.

² www.kulturarv.dk

³ En gangsten er en sten, der har stået i en af siderne i gangen ind til gravkammeret.

”Stenmanden”

”Stenmanden” er resterne af en langdyssse, der i dag befinder sig på Tirstrup flyveplads` område, lidt syd for Ny Lufthavnsvej ca. en km vest for Stabrand. Langdyssen ligger umiddelbart syd for det sted, hvor runddyssen Hunden og Haren lå indtil ca. 2010. Den rullebane, anlagt af tyskerne, der før anlægget af Tirstrup Flyveplads var Feldballe – Kolind vejen, passerer forbi lige vest for, og krydser Ny Lufthavnsvej kort nordvest for.

Det er sandsynligt, at der bag navnet ligger et gammelt sagn om en mand, der som straf for en eller anden handling er blevet til en sten. Men et sådant sagn kendes ikke. Forklaringen kan jo også være den mere enkle, men lidt kedeligere, at der har stået en stor sten, måske en af bærestenene til gravkammeret, tilbage i så ensom majestæt, så man kom til at tænke på en mand, hvorefter man begyndte at kalde stenen ”stenmanden”.

Figur 1. Stenmandens placering ca. en km vest for Aarhus Lufthavn. Adgangsvejen fra Ny Lufthavnsvej er normalt aflåst. Nederst i billedet ses hangar og flyverskjul i den tidligere militære lufthavns deployeringsområde nordvest. Google maps / Kr. Damsgaard.

Beskrivelser af Stenmanden

Den første beskrivelse af Stenmanden er fra Nationalmuseets ”museale berejsning” i 1886. Her hedder det⁴:

”Retningen på langdyssen er nordøst – sydvest. Den ligger på den flade sandmark, og dens fyld er sand, der hæver sig i en smuk runding to alen seks tommer høj. Kun i dens nedre ende er der gravet, og her er dens randsten forstyrrede. Af randsten ses 12 og rester af den 13., men ejeren påstår, at rækken findes fuldstændig rundt, men dækket af fylden. Fire af randstenene er to til tre alen høje, og de andre er mindre. De tilbageblevne bæresten har mindst samme højde, så de dækkes omtrent af den to alen 6 tommer høje fyld”.

1944 noterer Nationalmuseet, at dyssen trues ved anlægning af flyveplads (tyskernes anlæg af Tirstrup flyveplads i besættelsens sidste to år). Efter krigen, i 1946, noterer museet, at dyssen er fredet, og at det

⁴ www.kulturarv.dk

bør tinglyses. Dyssen beskrives som en "lyngbegroet langdysse i plantage". 1955 noteres det, at den nordøstlige ende er afgravet.

1980 er det Skov- og Naturstyrelsen, der har været på "nyberejsning" på stedet og noterer: "Sten overgroet med lyng, og kun enkelte ses. Indhegnet. Flyveplads. Militære anlæg to meter fra høj".

Samme instans har genbesigtiget højen i 1987 og skriver nu: "Langhøjen synes rimeligt intakt, men der ses nu kun to sten, nemlig en randsten i sydvestenden og en i sydøstsidens sydlige del. Intet spor af kammer. Er af militæret indhegnet og forsynet med skilt "Fredet oldtidsminde"".

I 2012 skriver Moesgaard Museum efter et "periodisk tilsyn": "Blev fundet som beskrevet i nyberejsningen (1980 og 1987). Dog ingen indhegning. FM-sten på midten. Meget udflydende høj. I sydenden en gammel betonpæl to meter fra randstenen. Militærets oldtidsmindeskilt ses ikke. Bevokset med græs og træer (løv- og nåltræer). Beliggende på lufthavnens område, men uden for hegnet".

Det kan altså konkluderes, at mens man i 1886 kunne se 12 randsten og et ikke oplyst antal bæresten (til gravkammeret), så kunne man i 1987 kun se to randsten og intet spor af gravkammeret. Hvor stenene er blevet af, kan man kun gisne om – i bedste fald er de forsvundet i beplantning.

Besigtigelse 2020

Jeg besøgte "Stenmanden" 7. februar 2020, godt hjulpet af Kristian Damsgaard fra Aarhus Lufthavns havnekontor. Jeg konstaterede det samme som Moesgaard Museum i 1980'erne: at der kun er to randsten synlige og intet spor af gravkammeret. FM-stenen i midten og betonpælen i sydenden ses også endnu.

Figur 2. "Stenmanden" fotograferet fra syd mod nord 7. febr. 2020. VFH.

Beskrivelsen af højen som "meget udflydende" og "bevokset med græs og træer" kan jeg også skrive under på.

Højen ligger nu inden for hegnet og er altså ikke tilgængelig i det daglige. Forklaringen er sandsynligvis at det nuværende hegn er af nyere dato – rester af et gammelt dobbelthejn med pigtråd syd for højen ses endnu.

Vore stendysser afløste omkring 3500 f. Kr. langhøjene (se artikler om Konens Høj og Barkær) som den almindelige begravelsesform. De dateres normalt til perioden mellem 3500 og 3000 f. Kr.

Kilder: www.kulturarv.dk, samtaler med Kurt Soelberg og Jens Peder Madsen Pedersen, Stabrand. Besigtigelse sammen med Kristian Damsgaard, lufthavnens havnekontor.

Skrevet af Vilfred Friborg Hansen juni 2020.